

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

РУСКОТО ВОЕННО РАЗУЗНАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ (1879 – 1912 г.)

Стефан Симеонов

RUSSIAN MILITARY INTELLIGENCE IN BULGARIA (1879 – 1912)

Stefan Simeonov

Abstract: The present article focuses on the Russian military intelligence in Bulgaria in the period since the establishment of the Third Bulgarian State until the beginning of the Balkan War in 1912. The Russian intelligence in Bulgaria is carried out mainly by military agents in the country, which are subordinated to the General Headquarters of Russia. The main task of the military agents is comprehensive military statistical study of the Bulgarian state and its armed forces as well as collecting political information with military value. The author examines the process of building Russian military agents and the impact of the political relations between the two countries on the organizational structure and activities of Russian intelligence in Bulgaria.

Key words: Bulgaria, Russia, Russian military intelligence, military agents, armed forces.

До Първата балканска война в основата на задграничното разузнаване на Руската империя са военните агенти¹. Съществуващи от времето на Наполеоновите войни, дейността им еволюира от архаичния институт на военно-аристократичното дворянство до важна част от руския Генерален щаб. Последователно след Кримската война от 1856 г., след атентатите срещу Александър II от 1880 – 1881 г., след Руско-японската война и по време на Балканските събития от 1912 г., са издадени инструкции за изясняване на служебния статус и задълженията на военните агенти, изпращани зад граница. Основната задача на военните агенти, обозначена в тези инструкции, е всестранното военно-статистическо изучаване на страната на пребиваване, нейните въоръжени сили и събирането на политически сведения с военно значение. В Руската империя военните агенти и техните помощници са подчинени на генерал-квартирмейстера на Генералния щаб, ползващ се спрямо тях с правомощията на началник на дивизия². До 1910 г. длъжностите на военните агенти се наименоват по чуждестранната столица на пребиваване, след това по страната на пребиваване. Т.е. „военният агент в София“ в служебните документи се означава като „военният агент в България“. През 1920 г. те са наследени от военните аташета [Алексеев, М. 1996].

След Руско-турската война от 1877 – 1878 г. като че ли проблем с изучаването на Балканския полуостров и населяващите го народи от страна на руското разузнаване не трябва да има. Голям брой руски офицери придобиват богат опит в кампанията на Балканите, опознават страните, градовете,

¹ Със събирането и осмислянето на сведения за външния свят, в това число и за България, се занимават различни руски органи на държавното управление. Ключова роля обаче играят военното, военно-морското, дипломатическото ведомство и политическата полиция. Тук ще се обърне внимание само на военното разузнаване. Литературата по разглежданите въпроси е обилна. Вж. напр. Александров, В. 1992; Алексеев, М. 1996; Борисов, А. В., Мальгин, А. Я., Мулукаев, Р. С. 2014; Колпакиди, А., Прохоров, А. 2001; Прудкин, А. 1997; Жандармы России...; Каблешков, И. 1932; Станчев, С. 2004; Братанова, Х. 2007; Елдъров, С. 2005; Симеонов, С. 2007; Хесапчиев, Х. 1993.

² Висша щабна длъжност в руската армия от 1701 г. До края на XVIII в. е действителна само по време на война, до началото на Първата световна война е постоянна щатна длъжност. Има следните задължения – да изучава и разузнава местата на военните действия, организира придвижването и разположението на войските, ръководи строителството на укрепления и защитни валове, ръководи разузнаването и др. Създадената за това през 1711 г. квартирмейстерска част се трансформира през 1763 г., Генерален щаб. През втората половина на XIX в. длъжността е въведена в щабове на военните окръзи като помощник на началник щабове и просъществува до началото на Първата световна война.

пътищата и обектите на полуострова. Армията на възстановената Трета българска държава и милицията в автономната област Източна Румелия се изграждат и наставляват от руски офицери. На служба в княжеството след войната са 156 души: 1 генерал, 19 щаб-офицери, от 136 до 200 обер-офицери [Овсянний, Н. Р. 1904, с. 45 и сл.]. Руските офицери не само ръководят развитието на българската войска, но и участват активно в политическия живот на княжеството. Аджотант на княз Александър Батенберг е полковникът от Генщаба А. А. Шепелев като личен представител на руския император.

След Съединението в резултат на обтегнатите българо-руски връзки, по решение на Александър III от 21 октомври 1885 г. са отзовани изпълняващият длъжността военен министър, ген.-майор княз М. М. Кантакузин, полк. И. И. Веймарн – товарищ на военния министър и поручик княз Трубецкой³. Руският консул в Пловдив, подполковник М. М. Чичагов, е приведен на служба в помощ на генерал-майор Филипков в Цариград за изясняване на събитията в Източна Румелия и Македония и за събиране на сведения за турската армия⁴. В руското дипломатическо агентство остава полк. В. В. Сахаров, дотогавашен началник на Софийското военно училище. След Съединението отношенията между Русия и Княжество България се развиват негативно и при Ст. Стамболов стигат до разрыв. В България не остават руски официални дипломатически и военни представители, което очертава сериозен провал в разузнавателното наблюдение над Балканите от страна на Русия.

В началото на XX в. в съзвучие с променящата се военна и политическа обстановка на Балканите и според руските изследователи – явната криза на политическата полиция, се търсят нови пътища за развитието на руското военно разузнаване [Борисов, А. В., Малыгин, А. Я., Мулукаев, Р. С. 2014, с. 289 и сл.]. Бързото развитие на армиите на балканските страни, с оглед предстоящите действия срещу Османската империя, руските опити за сближение със Сърбия и България в противовес на австро-румънските съюзни връзки, принуждават руското военно ведомство да увеличи военната агентура на полуострова. Още повече, че през 1901 г. дипломатическият агент в София, Ю. П. Бахметев, съобщава, че в интерес на засилване на руското влияние в България е целесъобразно да се възстанови военната агентура в София⁵. Министърът на външните работи на Русия, В. Н. Ламздорф, отчитайки васалното положение на България и възможността тя да се разузнава от руския военен агент в Османската империя, не възразява България да е в полето на дейност на руския военен агент в Сърбия и Румъния⁶. Възлагането на работа по българските военни въпроси на военния агент в Сърбия и Румъния би предизвикало протести в Османската империя. След няколкомесечни разисквания, вземане на решения и консултации с Министерството на външните работи, най-после на 12 март 1902 г. се утвърждава самостоятелна длъжност военен агент в България. Месец по-късно длъжността се заема от полковника от генщаба Н. И. Протопопов.

Събитията по изграждането на руската военна агентура в България са свързани с подобряването на руско-българските отношения и ориентацията към сключване на тайна българо-руска военна конвенция, подписана през май 1902 г. в Санкт Петербург.

Руско-японската война предизвиква ред сътресения във военното ведомство на Русия [Колпакиди, А., Прохоров, А. 2001, с. 24]. От съображения за икономии Генералният щаб обсъжда създаването на единна военна агентура на Балканите с общ център (Цариград или Одеския военен окръг), а цялостната реформа на Генералния щаб приключва през 1910 г. През това време Балканите печелят името си на барутен погреб: избухват младотурската революция и Босненската криза, провъзгласява се българската независимост. Във времето на постоянно увеличаващо се военно-политическо напрежение и конфликти Генщабът запазва статуквото на военната агентура до началото на световната война. Единствено в появилата се след 1912 г. Албания няма руска военна агентура. Засилването на позициите на руското военно разузнаване са на фона на идеите да се ликвидира Балканската агентура на Департамента на полицията [Жандармы России..., с. 319].

³ „Товарищ“, (другар) на военния министър (до 1885 г. е задължително руски офицер) е длъжност във Военното министерство, съществувала в периода 1879 – 1890 г. в Княжество България, аналогична на днешната „заместник-министър на отбраната“.

⁴ Полковник В. Н. Филипков е назначен за военен агент в Цариград, след като приключва мисията му на делегат в международната комисия за определяне на границата на Източна Румелия.

⁵ Каширин, В. Б. 2014, с. 120. Каширин твърди, че „за това нееднократно са настоявали княз Фердинанд и висши български офицери“.

⁶ Военни агенти на Русия има от 1856 г. в Цариград, от 1880 г. в Атина, от 1889 г. в Белград и Букурещ, от 1903 г. в Цетина. Към началото на Световната война Руската империя има 18 официални военни агенти в 22 страни в света.

В периода 1905 – 1911 г. руски военен агент в България е М. Н. Леонтиев⁷. Правителствата в София през този период (оглавявани от различни по партийна принадлежност лидери – Д. Петков, Д. Станчов, П. Гудев, А. Малинов) му създават благоприятен режим на работа, като е посветен в тайните на мобилизационните и оперативните планове на българската армия. Неговата ключова роля стига до там, че предлага вместо „военен агент“ длъжността му да се трансформира в „руски офицер към канцеларията на княза“⁸. Успехите на Леонтиев се обясняват с военно-политическата конюнктура на Балканите, Европа и света, но и с неговия военен, политически и дипломатически опит, които му помагат да установи нужните връзки, авторитет и положение в българското общество [Каширин, В. Б. 2014, с. 121].

От друга страна, след 1906 г. се прави реформа в организацията на службата на военните агенти, свързана с детайлното определяне на разузнавателните задачи, реда на подчиненост на агентите и отчитането на извършените задачи, усъвършенстването на системата за подбор на кадрите за военното разузнаване. Създава се специализиран ръководен орган на разузнаването – Пето разузнавателно делопроизводство на Главното управление на Генералния щаб. Под непосредственото ръководство на генерал-квартирмайстера на ГУГЩ той води текущите преписки с агентите, поставя задачи на тайното разузнаване, разпределя получените сведения по предназначение, занимава се с подбора на личния състав и с израстването в кариерата. Към кандидатите за длъжността военен агент се предявяват изисквания, разпределени в няколко категории: „Възпитаност, тактичност и поведение в общество“, „Любов и склонност към разузнаването“, „Владеене на чужди езици“, „Материална обезпеченост извън служебните доходи“, „Дългове и приходи“.

Изучаването на балкански езици е слабост на руското, за разлика от австро-унгарското, разузнаване [Александров, В. 1992, с. 29]. Във въоръжените сили на Русия няма център за изучаването им. Независимо че в руския офицерски корпус има достатъчно етнически българи, сърби, черногорци, понтийски гърци, бесарабци, никои не е привличан за работа в разузнаването. Едва през 1907 г. се появява кандидат за военен агент – българин, полковник П. С. Стаев, възпитаник на Софийското военно училище и Николаевската академия при Генералния щаб, владеещ френски, немски, сръбски, турски, руски и български⁹. От политическа гледна точка неговото назначение е немислимо и Стоев, макар че служи само в руската армия, никога не постъпва на служба в разузнаването [Офицерският корпус..., т. 6].

Военните агенти притежават особен статус и привилегирована роля в руската армия. Влиянието им сред военно-политическото ръководство се дължи на значителното доверие, което си извоюват пред органите на стратегическото планиране. Тяхната информация винаги попада непосредствено в звеното, което разработва инициативите и плановете за война на руската армия. От генерал-квартирмайстера чрез началника на Генералния щаб разузнавателните сведения стигат направо при императора, без намеси и деформации.

В предвоенния период до 1912 г. се утвърждава разузнавателната мрежа на руските военни агенти на Балканите. Но забележимите успехи идват когато тяхната отговорност и задачи се променят и нарастват във военновременните години (1912 – 1918).

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Александров, В. 1992 – В. Александров. България и тайната война. Австро-унгарското и германското разузнаване в България 1914 – 1944. София, 1992. [V. Aleksandrov. *Bulgaria i tainata voina. Avstro-ungarskoto i germanskoto razuznavane v Balgaria*. Sofia, 1992.]

⁷ Най-голям опит като военен агент на Балканите до войните има Максим Николаевич Леонтиев (1871 – 1948), военен агент в Румъния (1901 – 1905), в България (1905 – 1911), в Турция (1913 – 1914), и.д. генерал-квартирмейстер в Главното управление на Генералния щаб (1914 – 1916), генерал-майор от 1913 г. По стечение на обстоятелствата през 1916 г., като командващ 4-та особена пехотна бригада, воюва на Солунския фронт срещу България, която счита за естествен съюзник на Русия.

⁸ Това е практиката от времето на княз Александър Батенберг.

⁹ Срещу името на Павел Стаев в кандидатския списък е записано от ръководителите на централния апарат на разузнаването: „Може да бъде полезен в Атина, но за съжаление е българин“. От 1918 г. служи в Червената армия. Името му не фигурира в поредицата „Офицерският корпус в България“, тъй като не е служил в българската армия.

- Алексеев, М.** 1996 – М. Алексеев. Лексика русской разведки. Москва, 1996. [M. Alekseev. Leksika russkoy razvedki. Moskva, 1996.]
- Борисов, А. В., Малыгин, А. Я., Мулукаев, Р. С.** 2014 – А. В. Борисов, А. Я. Малыгин, Р. С. Мулукаев. Российская Империя. История полиции. Москва, 2014. [A. V. Borisov, A. Ya. Malygin, R. S. Mulukaev. Rossiyskaya Imperiya. Istoriya politsii. Moskva, 2014.]
- Братанова, Х.** 2007 – Х. Братанова. 100 години военно разузнаване. – Във: ВИС, 2007, кн. 4, 4 – 6. [H. Bratanova. 100 godini voenno razuznavane. – V: VIS, 2007, kn. 4, 4 – 6.]
- Елдъров, С.** 2005 – С. Елдъров. Шпионаж, контрашпионаж и шпиономания в България през световната война 1914 – 1918 г. Сборник в памет на Радослав Попов. Съст. Е. Стателова. София, 2005. [S. Eldarov. Shpionazh, kontrashpionazh i shpionomaniya v Balgaria prez Svetovната voina 1914 – 1918 g. Sbornik v pamet na Radoslav Popov. Sast. E. Statelova. Sofia, 2005.]
- Жандармы России...** – Жандармы России. Политический розыск в России XV – XX вв. Сост. В. С. Измозик. Москва, 2002. [Zhandarmy Rossii. Politicheskiy rozisk v Rossii XV – XX vv. Sost. V. S. Izmozik. Moskva, 2002.]
- Каблешков, И.** 1932 – И. Каблешков. Спомени и бележки от войната 1915 – 1918 г. София, 1932. [I. Kableshkov. Spomeni i belezhki ot voinata 1915 – 1918 g. Sofia, 1932.]
- Каширин, В. Б.** 2014 – В. Б. Каширин. Дозорные на Балканах. Москва, 2014. [V. B. Kashirin. Dozornye na Balkanah. Moskva, 2014.]
- Колпакиди, А., Прохоров, А.** 2001 – А. Колпакиди, А. Прохоров. Империята ГРУ. Тайните на руското военно разузнаване. София, 2001. [A. Kolpakidi, A. Prohorov. Imperiyata GRU. Tainite na ruskoto voenno razuznavane. Sofia, 2001.]
- Овсянный, Н. Р.** 1904 – Н. Р. Овсянный. Болгарское ополчение и земское войско. Санкт Петербург, 1904. [R. N. Ovsyanniy. Bolgarskoe opolchenie i zemskoe voysko. Sankt Peterburg, 1904.]
- Офицерский корпус...** – Офицерский корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 7. София, 1996. [Ofiterskiyat korpus v Bulgariya 1878 – 1944 g. T. 7. Sofia, 1996.]
- Прудкин, А.** 1997 – А. Прудкин. Записки на моряка. Т. 1. и Т. 2. Стара Загора, 1997. [A. Prudkin. Zapiski na moryaka. T. 1. i T. 2. Stara Zagora, 1997.]
- Симеонов, С.** 2007 – С. Симеонов. Тайната полиция в Третата българска държава (1879 – 1934 г.). – История, 2007, бр. 5 – 6, 96 – 119. [S. Simeonov. Tainata politsiya v Tretata balgarska darzhava (1878 – 1934). – Istoriya, 2007, br. 5 – 6, 96 – 119.]
- Станчев, С.** 2004 – С. Станчев. Създаване на военното контраразузнаване в България. – Във: ВИС, 2004, кн. 3, 21 – 24. [S. Stanchev. Sazdavane na voennoto kontrarazuznavane v Bulgariya. – V: VIS, 2004, kn. 3, 21 – 24.]
- Хесапчиев, Х.** 1993 – Х. Хесапчиев. Служба на България в чужбина. Военнодипломатически спомени (1899 – 1914 г.). София, 1993. [H. Hesapchiev. Sluzhba na Bulgariya v chuzhbina. Voennodiplomaticheski spomeni (1899 – 1914). Sofia, 1993.]